

Сенченко А. Я., к. ф. н., доцент каф. ОПІП ННПІ УІПА

Павлов В. І. к. ф. н., доцент УДАЗТ, м. Харків

ДІАЛЕКТИКА ПРОТИРІЧ І ПРОБЛЕМ В РОЗВИТКУ МИСЛЕННЯ

На наш погляд, серед різноманітних концепцій відносин між протиріччям і проблемою найбільш правильною є концепція їх конкретної тотожності, діалектичного збігу сущності протиріччя і проблеми при відмінності у формі їх зовнішнього прояву. Ця концепція була напрацьована в роботах Ж.М. Абдильдіна, Г.С. Батіщева, Є.В. Ільєнкова, С.М. Марєєва, А.А. Сорокіна та ін. Втім залишився недостатньо висвітленим питання діалектики протиріч і проблем в розвитку, динаміці мислення.

Безумовно, протиріччя дійсності безпосередньо вплетені в тканину зароджуючогося мислення; тут відсутні опосередковані зв'язки, наявність яких є основним показником сформованого протиріччя є формальною тотожністю, але, тим не менш необхідною, тому що відмінності між ними не можуть виникнути на пустому місці, а повинні мати певну основу, матеріал для розпізнавання.

Власне, ця тотожність виконує роль основи, першого посилання в розвитку мислення. Завдання теретичного аналізу прослідкувати, як і чому відбувається поляризація абстрактної тотожності на протиріччя і відображуючу її проблему, чому раптом протиріччя стає для мислення проблемою.

Абстрактна тотожність протиріч і проблем в мисленні історично розгортається в абстрактну відмінність, у формальну поляризацію протиріччя і проблеми. Не зважаючи на значне обмеження формалізованого мислення в порівнянні з наочно-образним, воно є суттєвим кроком вперед. Відмінність між проблемою і протиріччям полягає в тому, що вони вже безпосередньо не співпадають. Мислення починає реагувати на протилежні визначення дійсності, взяті в їх єдності, і відобразити їх у формі проблеми. Мислення зв'язується формальною дисципліною і протиріччя стають проблемою завдяки цій непротирічливій формі.

Отже, формальна відмінність між протиріччям і проблемою полягає в тому, що одна справа – дійсне протиріччя, зовсім інша – протиріччя в мисленні. Якщо перше є джерелом розвитку, то друге дуже часто свідчить про допущену помилку в розмірковуваннях і досить легко може бути ліквідовано формально-логічною перевіркою або уточненням термінів. Формально відрізняються протиріччя з проблемою і в тому випадку, коли наука вирішує проблему, а протиріччя продовжує реально існувати і функціонувати.

У той же час часто формальну відмінність перетворюють в принципову протилежність між протиріччям і проблемою, після чого робиться висновок про два види діалектичних протиріч: протиріч дійсності і протиріч мислення. При цьому забувають, що проблема є зміненою формою протиріччя і ніякої суттєвої відмінності між ними нема. Відмінність є тільки між сутністю і зовнішньою формою прояву цієї сутності.

Втім, протиріччя в своєму розвитку об'єктивно розвивається на зовнішнє і внутрішнє, які знаходяться у відношеннях формального прояву змістовного до самого змістованого. Двом видам протиріч відповідає два види проблем: внутрішнє протиріччя викликає в мисленні постановку змістовної проблеми. Зовнішнє протиріччя набуває в науковому пізнанні вид формальної (або вигаданої) проблеми. Розвиток реального протиріччя іде від змістовного протиріччя до формального, пізнання ж здійснюється зворотнім шляхом: зовнішні форми прояву сутності не співпадають з самою сутністю, що призводить до постановки в історії розвитку науки цілого ряду вигаданих проблем, і тільки через них стає можливим наближення до постановки змістовної, істинної проблеми. Змістовна проблема є сутністю формальною.

В процесі пізнання відбувається подолання і зняття формальної проблеми змістовною, і важливо це тільки завдяки тому, що зовнішня протилежність дійсності знімає в конкретній тотожності протилежність. За формальною проблемою завжди необхідно шукати більш глибоку, змістовну. В розумовому, формальному мисленні проблема зводиться виключно до словесної форми виразу, її «наявне буття визначено рамками вербального питання» (І.Г. Геращенко). В дійсності ж не можна ставити знак рівності між проблемою як формою мислення і питанням, як формою виразу мислення в структурах мови.

Без сумніву, абстрактна відмінність знімається в конкретній тотожності

протиріччя і проблеми. Протиріччя і проблеми не можуть з зовнішньої сторони не відрізнятися один від одного, але це відмінність форми, сутність же у них однакова. Пізнання конкретної тотожності протиріччя і проблеми зорієнтовують науковий пошук методологічно на більш оптимальний шлях знаходження, постановки і вирішення наукової проблеми.

Істинною сутність проблеми є протиріччя дійсності. Тому, щоб вирішити проблему, необхідно прослідкувати як розкривається реальне протиріччя через етапи тотожності, відмінності, протилежності до свого вирішення.

Загальновідомо, що важливий етап наукового пошуку – постановка проблеми. Як усіляке начало визначає подальший розвиток об'єкту, так і правильність постановки проблеми багато в чому визначає його вирішення. Тому важко погодитися з твердженням, що постановка проблеми ні в якому сенсі і ні в якому відношенні не є її вирішенням. Саме тому встановлюється жорстка межа між висуненням проблеми і початком її вирішення, яка відсутня в розвитку і вирішенні протиріч дійсності.

Як на нашу думку, антиномічна постановка змістовної проблеми у значній мірі є вже її вирішенням, і, навпаки, після того, як рішення знайдено, проблема для мислення не перестає існувати, як при вузькогносеологічному підході, а продовжує «пульсувати» в самій відповіді, постійно відтворюючись в якості антиномічного ставлення. На відміну від формальної проблеми, змістовною буде тільки та, яка існує разом з процесом її розвитку і вирішення. Загострення виявленої проблеми до антиномічної форми являє собою необхідний момент наукового пошуку. «Вістря» антиномічно сформульованої проблеми указує на шлях її оптимального вирішення, а вирішення проблеми може бути знайдено єдиним способом: необхідно прослідкувати як дана проблема вирішується в реальній дійсності. Це, на наш погляд, буде основним критерієм правильного вирішення проблем, а, значить, і істинності її постановки.